

Problemi slovenske (kulture) pokrajine

Problems of Culture in the Slovene Landscape



1
2

Vrsnik in Slavinje na Notranjskem

Vizualni akcent dajejo slovenski pokrajini še danes številne srednjeveške, renesančne in baročne cerkve, ki stoje na naravnih dominantnih položajih.

Foto: Tone Mlakar

Vrsnik and Slavinje (Inland Slovenia)

The Slovene landscape is given its visual accentuation by the numerous – Middle Age, Renaissance and Baroque – churches standing on natural dominating sites.

Kulturna pokrajina je sinteza geografskih pogojev in antropogeografskih posledic, ki so se skozi stoletja vlegali, spleteni v tesno mrežo medsebojne vzročnosti, na pokrajino ter ji v vertikali časovnega zaporedja izoblikovali zunanji izraz, v katerega vizualni podobi žive v sočasu medsebojnega sožitja. Pri tem se njihova vloga manjša v obratnem sorazmerju z njihovo starostjo, saj pomenja čas – kot faktor aktualnosti – globino njene reliefne podobe, v katero se polagoma pogreza vse, kar življenjsko ni več upravičljivo, pa najsi gre za predmet vsakdanje rabe, za naselbinsko aglomeracijo ali pa za umetnino, ki ji sicer njen kreativni moment zagotavlja trajnejšo pomenljivost in vrednoto. Součinek vseh oblikovalnih faktorjev se pretaka skozi pokrajino ter ji včasih bolj, drugič manj opazno, zato pa zagotovo spreminja podobo. Absolutno izravnane podobe kulturne pokrajine namreč nikoli ni bilo, saj je razvoj vedno puščal za seboj elemente preteklosti ter prek njih in tudi mimo njih segal v prihodnost, ko je ustvarjal predvsem tisto, kar je bilo v tistem času ekonomsko upravičljivo in življenjsko potrebno ali pa je služilo takratnim duhovnim načelom.

Življenjski razvoj ima torej dva pola: prvi osvaja vedno nova področja materialne in duhovne kulture, drugi pa vedno močnejše zaostaja ter le polagoma prekriva sledove pretečenih dob,



Idealizirana podoba Ljubljane s pogledom na grad pred letom 1732 in fotografija sodobne Ljubljane kažeta bistveno razliko med prostorskim občutjem tedanjega in današnjega časa. Grafik je našel oblikovne kvalitete tedanjega mesta in jih namenoma poudaril. Kljub spremenjenim možnostim in potrebam bi prostorski oblikovalci v sodobnem mestu še vedno lahko ohranili posebne prostorske vrednote in merila, ki jih Ljubljana sicer ima, zaradi preizrazitih individualnih hotenj pa izginjajo.

Perorisba: F. B. Werner (Fotoarhiv Mestnega muzeja v Ljubljani)
Foto: Staut

iz katerih mole v naš čas redki spomeniki in ostaline ter postajajo vedno bolj izraziti muzejski spomeniki. Ta razvojna divergenca postaja čedalje močnejša in zato je njeno sožitje vedno bolj boleče. Medtem ko na eni strani razvoj hlasta po vedno novih dosežkih predvsem tehnične narave, se po drugi strani otepamo s srednjeveškimi ostalinami, ki v obliki poljske razdelitve, ruralnih naselij in urbanih jeder še vedno aktivno posegajo v naše vsakdanje življenje.

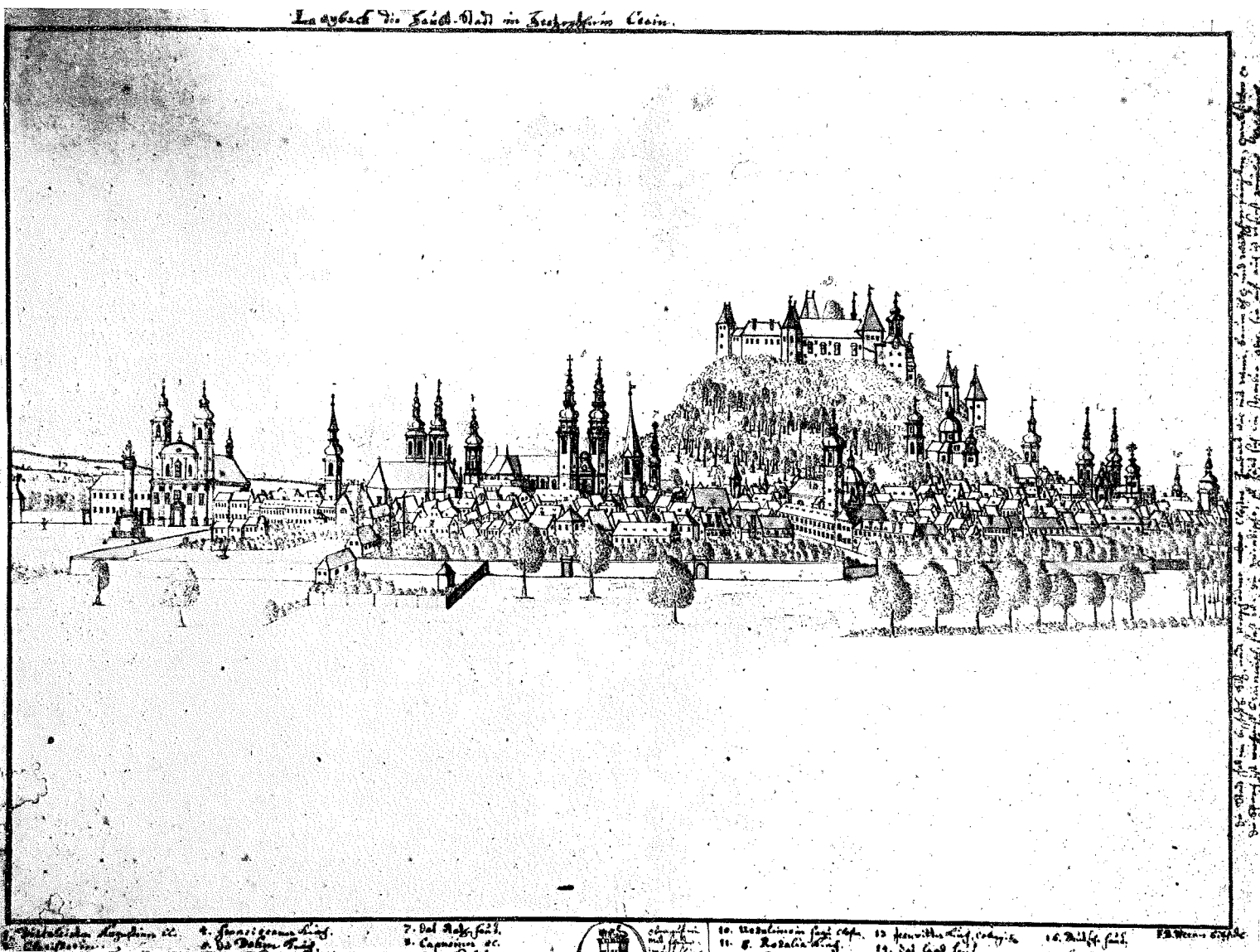
Predgotški sledovi so danes le še stvar arheologije, bodisi da jih pokriva zemlja, da so shranjeni v muzejih ali da še rabijo prvotnemu namenu (kot npr. nekateri sakralni objekti). Toda medtem ko so izrazito arheološki sledovi samo dokumentarni in le izjemno sooblikujejo pokrajinsko sliko (velika arheološka najdišča, gomile, gradišča), imajo historični poleg dokumentarne vrednosti tudi pokrajinsko sooblikovalno in – če k temu prispeva svoje še lega – celo dominantno vlogo (cerkve, samostani in gradovi). Vendar so ohranjeni predgotški objekti tako redki in raztreseni, da v njih navadno iščemo samo stilno-umetniški izraz časa, gradbeno tehniko in logiko zasnov, ne pa njihovo funkcionalnost, ki je že davno iztrgana iz sklopa takratnih življenjskih odnosov.

Drugače je z gotskimi spomeniki, ki so ohranjeni kot urbane celine, kot vaška naselja in

kot posamezni objekti. Teh spomenikov je precej. Njihova mreža je še vedno tako gosta, da nam na trenutke pričara sledove davno odmrlega življenja, kar posebno velja za stara mestna jedra z njihovo talno in komunikacijsko organizacijo. Renesansa in barok sta srednjeveško naseljitveno zasnovo ohranila, spremenila sta le hišni sklad, katerega sta funkcionalno prilagodila novim zahtevam, tehnično novim potrebam, stilno pa novim umetnostnim idealom. Zato je bilo neskladje med obema razvojnima poloma do 19. stoletja še tako skromno, da so bile vedute naselij če že ne enovite pa vsaj uglasene s kulturno podobo pokrajine, saj vanjo še ni posegel noben večji tehnični podvig, razen speljave nekaterih »komercialnih« cest, ki pa so se podredile naravnim okoliščinam, obrtno-manufakturnih obratov skromnih dimenzij, in redkih plantažnih nasadov.

Položaj se je spremenil s širjenjem železnic, ki so vnesle v zgodovino nastajanja naše kulturne pokrajine nove elemente ter usodno posegle v izoblikovanje le-te. Hkrati z njimi je nastopila tehnična revolucija, ki je povzročila industrializacijo mest in preobrazbo vasi. Okoli starih mestnih jeder so zrastle predmestja, ki so mestne vedute bistveno spremenila, jim vzela jasne meje, jih iztrgala iz neposrednega naravnega okolja in jih zalila s svojo brezstilno stihijsko

3



An idealized drawing of Ljubljana with the view of its Castle Hill before the year 1732 (F. B. Werner) and a photograph of modern Ljubljana demonstrate an essential difference between the feeling for space of the then and the present period. The painter found the qualities of the form of the town in that period and stressed them purposely. In spite of the changed possibilities and needs, the space designers of the present town could still preserve the special space values and scales which are existent in Ljubljana, but are disappearing on account of exaggerated individual tendencies.

predmestno arhitekturo. Celo na podeželju so začele rasti hiše nekmečkega prebivalstva, ki so se po konceptu in zunanjsčini vedno bolj izenačevale s predmestnimi in jemale kmečkim naseljem njihovo agrarno tipičnost. K srednjeveškim, renesančnim in baročnim pokrajinskim dominantam v obliki božjepotnih cerkva, samostanov, graščin in dvorcev je 19. stoletje dodalo svoje objekte (mostove, viadukte, kolodvore, zdravilišča, hotele, vile, itd.) in tako obogatilo pokrajino s poudarki, ki niso več manifestativno izražali svojega socialnega in duhovnega izvora, ampak v smislu liberalnega gospodarstva rabili novim potrebam naraščajočega mestnega prebivalstva: prometu, turizmu, rekreaciji itd.

Razvoj, začel z železnico, je nadaljeval avtomobilizem, ki je vnesel v oblikovanje in doživljanje pokrajine nove elemente: prometna sredstva, množičnost, hitrost, menjavo aspektov in bežnost doživetij.

Proces pospešene urbanizacije, ki se pred našimi očmi z eruptivno dinamiko nadaljuje, poraja konflikte, ki so tembolj boleči, ker potekajo na robovih najčešče še vedno stihijsko, nekontrolirano ter pogosto usodno posegajo ne samo v vizualno podobo naselbin, ampak tudi v njihovo dokumentarno ohranjenost. Harmonične naselbinske vedute, ki jih je klasicizem načel in sta jih le deloma spremenili historizacija in secesija, so se začele drobiti pod udarci mo-

derne dobe, ki nastopa z novimi merili, sredstvi in potrebami.

Usodno razhajanje obeh razvojnih polov postaja vedno očitnejše, zato nastaja vprašanje, koliko časa in kolikokrat se nam bo posrečilo ohraniti značilne, miljejsko podčrtane vedute naših naselij, kakor smo jih vsaj deloma še navajeni doživljati. V baročna in klasicistična oblačila oblečeni Ptuj, Škofja Loka, stara Ljubljana, mariborski Pristan, Novo mesto, Kamnik, Kranj in še nekaj manjših urbanih naselbin so zanimive priče naše srednjeveške mestotvornosti, katerih ohranjenost je za našo generacijo merilo njihove kvalitete v smislu kulturnega spomenika. To merilo se ves čas prestavlja. Relativnost doživljanja je namreč vezana na generacije, torej na vedno nova in nova vrednostna merila, katerih kontinuiteta je samo delna. To dokazuje že dejstvo, da postaja vizualno doživljanje historičnih mestnih jeder vedno manjši del doživetij sodobnih mestnih vedut, saj te rastejo vzporedno z mestno rastjo.

Večja mesta, kot na primer Ljubljana, Celje, Maribor, Kranj, lahko v celoti doživimo samo še iz letala ali pa z bližnjih hribov, vsa ostala gledišča nam pa nudijo delne poglede, ki so glede velikosti in podrobnosti v obratnem sorazmerju z razdaljo gledišč. Seveda delni pogledi pokažejo vedno le eno potezo mestnega lica, ki omogoča tako raznovrstno doživljanje, kot so



mnogolični elementi, ki mestni organizem sestavljajo.

Precej drugačno je doživljanje manjših urbanih naselij, katerih vizualno podobo lahko zajamemo iz manjše razdalje in v celoti. Tu je pomen naravnega okvira izredno važen ter narašča v obratnem sorazmerju z velikostjo naselja. Kolikor manjše je namreč naselje, toliko več naravnega okvira zahteva, da ga lahko doživljajsko ocenimo. Pri takih naselbinah je lahko vtis naravnega okvira celo prevladujoč, zato so njihove vedute občutljivejše za urbano in gradbeno neubranost, saj v njih pogosto žive še merila prvinskega občutja za naravno danost prostora. V teh merilih se navadno skriva obilica prastarih v podzavesti sedimentiranih življenjskih in urbanih izkušenj, ki nas pogosto privabljujejo prav s svojimi naravnimi dimenzijami.

Še bolj to velja za ruralna naselja, katerih vedute se obvezno podrejajo naravnemu okviru.

Že sama podoba teh naselij je navadno zrahljana z razporeditvijo, obliko in sestavo hiš, pomožnih poslopij in ohišnic, z drevesnimi zavesami, z nesklenjeno gradnjo itd., skozi katero preseva naravno ozadje in se z njimi prepleta v tako harmonično podobo, da težko prenaša neprilagojene stavbe.

Tudi bistvo in vloga pokrajinskih dominant

sta se bistveno spremenila. Medtem ko so bile do baroka z njimi povezane predvsem strateške in duhovne koristi (gradovi, cerkve), je moderna doba uvedla nove dominante, povezane s sodobnim življenjem in njegovimi zahtevami. To so turistične postojanke, televizijski oddajniki, žičnice, hidrocentrale, veliki industrijski objekti, mostovi, kanali itd. Njihova navzočnost v sedanji pokrajini nas pogosto še enako moti, kot je pred stoletji motila navzočnost pristav, fužin in drugih večjih objektov v takratni pokrajini. Z razvojem kulturne pokrajine se namreč stopnja njene absorpcijske zmogljivosti večja, tako da lahko sprejema vedno več in več izdelkov človeških rok, če so ti le pravilno oblikovani, dobro locirani in funkcionalno prilagojeni naravnemu krajinskemu okolju. Seveda ima stopnjevanje kulturne pokrajine boleče prehode, ki jih povzroča neizravnano napredka. Tega pa ne moremo ustaviti, ampak kvečjemu njegove posledice popravljati in prilagajati celoti, da bo kar najbolj organsko prehajala v vedno višje oblike kulturne pokrajine kot ozadje splošnega človeškega napredka. Vsakršno vztrajanje pri dosledni ohranitvi obstoječega stanja brez pametne omejitve na najznačilnejše in najlepše izseke iz pokrajinske podobe, bi pomenilo boj z neogibnostjo, ki je ni mogoče preprečiti in bi s tem zavrlo tvorno poseganje v njeno oblikovanje.

Pomen naravnega okvira narašča v obrnjenem sorazmerju z velikostjo naselja. Zato so vedute manjših mest ali vasi še toliko bolj občutljive za neprilagojene stavbne gmote. Stara Fužina v Bohinju in Škofja Loka sta v nekaterih pogledih še ohranili prvotno skladnost s pokrajino.

Foto: Tone Mlakar

5

